

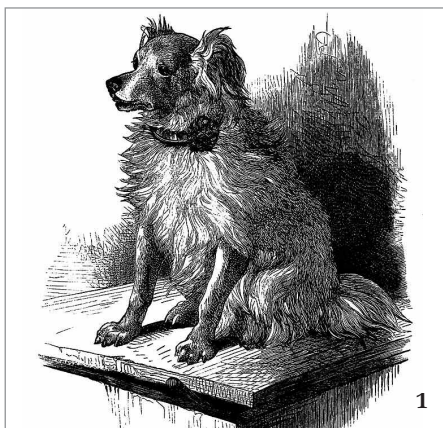
Pes v českém jazykovém obrazu světa

Soužití člověka a psa je pradávné, pevné, a přesto proměnlivé. To, jak lidé „vyspělých zemí“ přistupují k psům rozdílně ve srovnání s jinými, zejména v masném průmyslu využitelnými zvířaty, je bizarní až skoro zvrácené. Pes byl téměř ikonizován, zušlechtěn, oblečen, učesan a usazen do křesla před plazmovou televizí, což pro něj zřejmě není údělem nejšťastnějším a nepochybně to vnáší do tisíce lety prověřeného vztahu psů a lidí nový rozměr. A těchto několik tisíců let se ukotvilo i v jazyce skrze škálu frazémů, které se psem spojujeme. Tato plejáda pak koresponduje s jazykovým i konceptuálním obrazem, který si o psu, či chceme-li o výrazu nebo pojmu „pes“, vytváříme.

Už jen označování domácích zvířat je signifikantním odrazem – řekněme – skutečného stavu. Pro rodinu kurů máme zažitá slova slepice–kohout–kuře, což odpovídá jednak tomu, že každý z nich má jinou vizáž, jednak tomu, že každý člověku „slouží“ k něčemu jinému. Týž stav panuje s krávou, jalovicí, býkem, volem a teletem. Rozdíl ve vnější podobnosti už je mnohem menší, ale jen kráva z nich dojí mléko, stala se tedy v podstatě turem pro člověka nejzásadnějším a výraz kráva běžně funguje jako zástupný za všechny další zmíněné: na louce se pásly krávy (včetně telat, jalovic, teoreticky i včetně nějakého samce). Oproti těmto diferencovaným zvířatům, k nimž patří i ovce–beran–jehně, koza–kozel–kůzle atd., existuje skupina zvířat, jež nebylo ani ve skutečnosti ani jazykově třeba striktně vymezovat. U každého z nich používáme jeden výraz jako obecně zastupující a pohlaví dotyčné nemá tváře reflektujeme až sekundárně: máme kočku, koně, prase a v neposlední řadě psa. Kocour, kobyla, svině, bachyně, vepř, kanec a fena, či dokonce psice už nesou v češtině určitý příznak, nemluvě o výrazech pro zvířata Čechům vzdálenější: nosorožka/nosorožice, mrožice nebo kapybarák se v našem jazyce neadaptovaly proto, že rod dotyčných zvířat v běžné komunikaci rozlišovat nepotřebujeme. Zpět ale k psovi, feně a štěněti.

Evropská kultura zaznamenala v náhledu na status psa ve společnosti značný posun. Dřívější konotace (tedy představy spojované s jistým pojmem, výrazem) se zachycen v kolokacích (spojení jistě jazykové jednotky s jinou jazykovou jednotkou nebo jednotkami) už máme dnes zasuté v paměti.

Výraz pes je všeslovanského původu (polské pies, hornolužické pos, dolnolužické pjes, srbské a chorvatské pas, slovinšské pes, ukrajinské pes) z praslovanského *ръсь (ona zvláštní znaménka jsou jery, jakési polosamohlásky, první měkký, druhý tvrdý). Etymologové se shodnou na jeho hlavním možném původu, a to že pochází „z vábicí interjekce ps! ps!, doložené jako volání na psa na Hané, na Chodsku aj.“ (např. Václav Machek: Etymologický

1 Kresba psa z knihy Home picture book (kolem r. 1887). Z archivu autorky

slovník jazyka českého, Academia, Praha 1968, druhé, doplněné a upravené vydání). Další možná, však podle autorů méně pravděpodobná motivace by mohla ležet ve spojení s adjektivem pestrý nebo s latinským pecus – dobytek (Jiří Rejzek: Český etymologický slovník, nakladatelství Leda, Praha 2001) nebo ve spojení s litevským piktas – zlý (Eva Havlová: České názvy savců, nakladatelství Lidové noviny, Praha 2010).

Od výrazu pes se tvoří mnoho odvozenin a objevuje se i v některých složeninách. Mnohé z nich nás spíše nepřekvapí (psí, psina, psota, psotník, být ve psí / vepší atd.), za zmínku ovšem stojí příbuznost se slovesy zepsout a peskovat, jež obě označují stav hanění, plísňení, a mnohé o negativních konotacích pojmu „pes“ nám řekne i výčet souvisejících výrazů, které najdeme v Jungmannově Slovníku česko-německém (1834–39): psichotiti (jako psi rváti se), psíti (ve psa měniti), psíti se (pesky, oplze, nešlechtně se chovati, psí život vésti, čubčiti se), psokrevný (psí, zlý), psoták (bídník), psovina (psí smrad, psina), psovstvo (mnoho psů).

Zatímco kočku, která je v našem prostředí konkurenčním domácím mazlíčkem, reflektuje čeština jako elegantní, mrštnou, krásnou, falešnou – ostatně ne nadarmo se tyto atributy spojují také se ženami, alespoň těmi vzhlednými, pes je podle naší mateřštiny zvířetem nepěkným a nedobrym. Vizualní podobu prototypického psa zachycuje čeština ve frazéměch – špinavý jako pes, hubený jako pes, být jako prašivý pes, a ve shodě s potenciálním původem slova v adjektivu pestrý je i vyjádření rozrůzněnosti něčeho: každý pes, jiná ves. Konotace hubenosti ale už vcelku logicky příliš aktuální není – psy krmíme, ne-li vykrmujeme. A pozapomněli jsme i původ slova vyžle, jímž se ve staročeštině označoval menší lovecký pes a které přenesením významu začalo označovat hubeného člověka, hlavně dítě. Opravdu hubeným, tedy vychrtlým psem zůstává jen chrt. Různé části těla psa se kromě rozličných

frazémů jako třeba známé dělat psí oči nebo studený (jak) psí čumák tematizují i v lidových názvech rostlin: psí ucho (merlík všedobr), psí uši (jitrocel větší), psí jazejček (jitrocel kopinatý, máchelka podzimní), psí jazyk/jazyček (jitrocel kopinatý, užanka lékařská), psí jazyk lékařský (užanka lékařská), psí oko (slivoň obecná), psí ocas (divizna velkokvětá, hadinec obecný) nebo v botanickém názvu kandík psí zub. Ještě v jednom smyslu se pes ve floristických pojmenováních objevuje, a to při označování něčeho nepravého, podřadného: psí víno, psí fialka, psí česnek (Ida Rystonová: Průvodce lidovými názvy rostlin, Academia, Praha 2007) atd. V tomto si ale s kočkou pes moc nezadá, kočičí zlato totiž také není zrovna zlatem nejzlatějším.

Vlastnosti, které český jazyk domestikované psovitě šelmě připisuje, jsou téměř výhradně negativní – až na věrnost, přestože i ta, je-li slepá jako pes“, může být jevem záporným. Pes bývá v české frazeologii vzteklý, agresivní, pere se s jinými psy, je mlsný (chodit kolem něčeho jako mlsný pes) a hladový, je spojován se stavem únavy a se stářím. Zásadní proměna v naší společnosti ve vztahu k psům pak spočívá v posunu statusu psa. Pes býval člověku podřízen ve všech směrech, na pomyslném žebříčku toho, co lidé ještě sami k sobě vztahovali, s čím se srovnávali, byl velmi nízký, ne-li nejníž. I v naší kultuře byl pes historicky, a to i v Bibli spojován se žravostí, nevázaností, nemocí, na základě skutečnosti byl hrozbou jakožto potenciální přenašeč nemocí nejen při epidemiích. V některých východních kulturách pak tento obraz přetrvává dodnes, pes je vnímán jako saprofág a výraz pes či jeho odvozeniny figurují v hanlivých spojeních nebo jako nadávka. Tento negativní obraz psa máme v češtině zakonzervován např. ve frazéměch: zacházet s někým jako se psem, zkusit jako pes (při fyzické bolesti či psychické trýzni; srov. zkusit/trpět jako zvíře), být pes (podle Slovníku spisovné češtiny s významem „být bezohledný, krutý člověk“), zbit někoho jako psa, chodit jako spráskaný pes (ještě Slovník spisovné češtiny českého ze 70. let má i variantu zpráskaný), kdo chce psa bít, hůl si vždycky najde, nasazovat někomu psí hlavu nebo je mi pod psa, tedy ještě hůře, než bývá psovi. Samostatnou skupinu pak tvoří jazyková vyjádření, v nichž by nějakou činnost nedělal ani pes, tj. ani ten ze všech nejnižší: ani psa by ven nevyhnal, ani pes po tom neštěkne, ani pes by od něj kúrku nevzal. Celou tuto snůšku frazémů zažité kladné hodnocení „pes je nejlepší přítel člověka“ asi jen tak nevyváží.

Pes dob bibliických nebo středověkých byl rozhodně jiným psem, než jakým je ten evropský počátku 21. století. Biologicky se snad proměnil jen co do diferenciace různých plemen, u nichž jsou – alespoň z laického pohledu – některé prototypické psí rysy zcela atrofované. Představíme-li si yorkshirského/jorkšírského teriéra kdesi na pražském sídlišti, nabývají spojení typu „zacházet s někým jako se psem“ jiný rozměr. A tak můžeme v jazyce, v jeho frazeologických jednotkách nacházet cenný odraz střípků minulosti našeho proměnlivého světa.

Z historie entomologie na Slovensku

V článku o entomologickém výzkumu na Univerzitě Komenského v Bratislavě v minulém čísle *Živy* (2014, 5: CXXVII) jsme přislíbili, že se podíváme na dějiny entomologie na slovenském území podrobněji.

V předlinnéovském období i následně v letech 1758–1918 tvořilo Slovensko politickou a administrativní součást Uherska. Mnohé vysoké školy původně sídlily na území současného Slovenska (např. Academia Istropolitana založená v r. 1467 v Bratislavě, tehdy v Pozsony neboli Prešpurku, Trnavská univerzita zřízená v r. 1635 v sídle ostříhomského arcibiskupa v Trnavě, Báňská akademie v Banské Štiavnici založená r. 1763 jako první technická vysoká škola na světě). Později ale došlo k politickým přesunům, takže např. v r. 1777 přestěhovali Trnavskou univerzitu do Budína. Přesuny vrcholily po rakousko-uherském vyrovnání v r. 1867, kdy se státem financované instituce soustředily do Budapešti. Koncentrace vědeckého života a možnosti profesionálního uplatnění v oboru, tedy i v entomologii, přivedly vážného zájemce (pokud se nespokojil s místem gymnaziálního profesora, místního lékaře nebo kněze) dříve či později do hlavního města Uherska. Dokladem toho jsou významní uherští zoologové a entomologové, rodáci ze Slovenska (tehdy označovaného jako Horní Uhry), kteří pracovali v Budapešti (strýc a synovec Imre a János Frivaldszky, István Bolka, Kornel Chyzer, Géza Horváth aj.). Neznalost maďarštiny, roztržitost a nepřístupnost uherské literatury představovaly téměř nepřekonatelnou bariéru mezi evropskou entomologií, u níž tehdy dominovala francouzština a němčina, a většinou entomologických aktivit se vztahem k bývalému severnímu Uhersku. Nedostatek zachovalých sbírkových fondů z tohoto období na Slovensku a nepřístupnost sbírek v Maďarsku vyvolaly u badatelů působících na Slovensku po r. 1918 (po rozpadu Rakouska-Uherska a vzniku Československa) představu o Slovensku jako o území málo prozkoumaném. Tuto situaci vystihl český entomolog působící na Slovensku Jan Roubal (viz dále) v úvodu svého Katalogu Coleopter (brouků) Slovenska a Podkarpatska z r. 1930: „Maďarští entomologové poměrně málo prostudovali Slovensko a Podkarpatsko – oficiální odborníci žili v Budapešti (Sedmihradsko bylo entomologickou kolonií pro sebe) a přenechali provinciálním sběratelům na severu bádání na jich vlastní pěst, což se projevovalo lokálními seznamy obyčejně nápadných a velkých druhů bez vědeckého podkladu a bez užití racionálních metod sbírání. Sjezdy lékařů a přírodovědců maďarských konané v různých provinciálních městech měly ozvěnu v sborníku, kde několikrát publikovány i seznamové práce o Coleopterách příslušného okolí. Pokud odborníci budapešťští podnikli exkurze na sever Uherska, volili obyčejně Tatry svým cílem a později, když pozor-

nost koleopterologů obrácena k studiu fauny kavernikolní, navštěvovali Gemer. Vysvětlitelno je toto vše velmi lehko proto, že Uherský stát zahrnoval kraje přírodně mnohem bohatší a tedy lákavější jako Sedmihradý, Banát, Bihar, Chorvatsko, Rjeko; samo širší okolí Budapešti je velmi zajímavé a posléze obraceli domácí odborníci zřetel k Bosně-Hercegovině, jako částečně též k Uhersku patřící doméně – a tak, jak řečeno, mimo Tatry, Gemer a skupinu východních Karpat bylo Slovensko a Podkarpatsko u srovnání s řečenými kraji jen málo lákavé territorium pro studium koleopterologické a mnohé kraje jsou tu podnes terra incognita.“ S podobnými názory však nemůžeme zcela souhlasit. Slovensko nebylo úplně neznámou oblastí, za jakou ji pokládali někteří pracovníci po rozpadu monarchie. Už v nejrannějších polinnéovských časech se studiu zdejší entomofauny věnovala pozornost (i když často nedostatečná), ať už ze strany jednotlivců nebo přírodovědných společností.

Období let 1758–1825

Významnou osobností působící na Slovensku byl italský lékař a přírodovědec Giovanni Antonio Scopoli (1723–88; obr. 1). V letech 1770–76 jako profesor na Báňské akademii v Banské Štiavnici vydal 14 knižních publikací o chemii, mineralogii, botanice i zoologii. Jeho práce *Annus I.–V. historico naturalis* (Lipsko 1769–72) obsahuje mnoho faunistických údajů ze slovenského území. V díle *Introductio ad historiam naturalem sistens genera lapidum, plantarum et animalium hactenus detecta...* (Praha 1777) pojednal o systému rostlin a živočichů; jejich popisy postrádaly obvykle udání lokality, ale např. u chrobáka révového (*Lethrus apterus*) se uvádí, že byl sbírán Pillerem v okolí Trnavy.

Anglický přírodovědec Robert Townson (1763–1827) v r. 1793 cestoval po Uhersku, přičemž navštívil i mnohá místa na Slovensku (např. Komárno, Košice, Domice, Silicu, Vysoké Tatry, Banskou Štiavnici nebo Trnavu). V r. 1797 vydal cestopis, cenný pramen dat, zaznamenal geologické poměry, zkoumal faunu a flóru. Z hmyzu kromě brouků uvádí údaje o motýlech a dvoukřídlých. Je škoda, že ve své práci nevěnoval fauně tolik pozornosti jako flóře.

V r. 1802 vzniklo za podpory hraběte Ference Széchenyiho v Budapešti Uherské národní muzeum (nejprve knihovna). Od r. 1822 zde jako kustod působil lékař a přírodovědec, rodák ze slovenského Bačkova Imre Frivaldszky (1799–1870; obr. 2), jenž se intenzivně věnoval také entomologii a mnohé sběry podnikal i na Slovensku. Muzeum v 19. stol. (od r. 1870 samostatné zoologické oddělení) významně přispělo k faunistickému výzkumu slovenského území. Z entomologů působících v muzeu je nutné zmínit jména jako János Frivaldszky (1822–95) ze slovenského Rajca, koleopterolog Ernő Csiki (1875–1954) původem

1

z rumunské části Uherska, nebo specialista na ploštice Géza Horváth (1847–1937; obr. 3), rodák z východoslovenských Čechovic. Po r. 1918 nastala ve výzkumu Slovenska ze strany pracovníků muzea stagnace, nová vlna zájmu o slovenskou faunu začala až ve 30. letech 20. stol. s novou generací entomologů (např. koleopterolog Zoltán Kaszab). Jejich faunistické práce se vztahem ke Slovensku vznikaly hlavně na základě materiálu získaného před r. 1918.

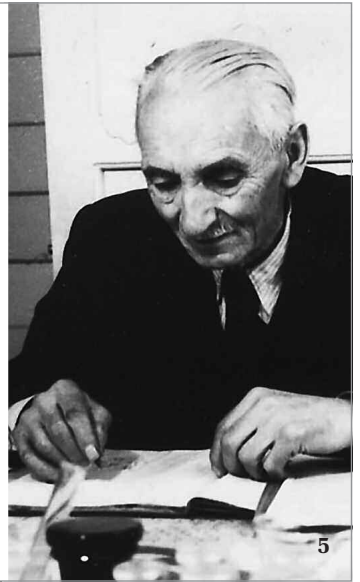
Období let 1825–84

Rozvoji bádání značně pomohlo založení Uherské akademie věd v r. 1825, která vděčí za vznik rozsáhlé finanční pomoci hraběte Istvána Széchenyiho.

Důležitý vliv na pokrok znalostí o místní fauně měly výroční schůze uherských lékařů a přírodovědců, pořádané vždy v jiném městě, kde pak vycházely sborníky prací z těchto setkání. První sjezd se konal z podnětu prof. Ference Beneho v r. 1841. Do r. 1914 se uskutečnilo 34 setkání, z toho 8 na Slovensku. Nemalý význam mělo založení Uherské přírodovědné společnosti v r. 1841 za předsednictví prof. Pála Bugáta. Vydávala ročenky a časopisy, původně publikace i překlady zahraniční literatury.

I přímo na Slovensku vznikaly různé spolky. Prvním byl Bratislavský přírodovědný spolek (později Bratislavský lékařsko-přírodovědný spolek) vzešlý z iniciativy Andreje Kornhubera v r. 1856. Roku 1871 vznikl Banskoštiavnický lékařský a přírodovědný spolek, r. 1873 Uherský karpatský spolek (přestože se věnoval hlavně turistice, přispěl pracemi svých členů i k entomologickému výzkumu Slovenska). V r. 1877 založil Karol J. Brancsik Přírodovědný spolek župy Trenčínské, jehož členy byli např. i koleopterologové Arthur Petrogalli, piarista Karol Krasznay-szky, Kálman Czögler, Karol Kočí nebo Josef Laco. Koleopterolog Karol Kelecsényi (1854–1914) patřil zase k členům Lékařsko-lékařnického a přírodovědného spolku Nitranské župy, fungujícího od r. 1888.

V r. 1880 Géza Horváth z pověření uherského ministerstva zemědělství, průmyslu a obchodu založil Státní výzkumnou stanicí fyloxéry (mšička révozkaz – *Viteus vitifoliae*), později zaměřenou jako Královská

- 1 Italský lékař a přírodovědec Giovanni Antonio Scopoli (1723–88)
- 2 Imre Frivaldszky (1799–1870)
- 3 Géza Horváth (1847–1937) – redaktor uherského entomologického časopisu Rovartani Lapok a první předseda Uherské entomologické společnosti
- 4 Karol Jozef Brancsik (1842–1915)
- 5 Ornitolog a entomolog Valerián Depta (1885–1963)

státní entomologická stanice i na ostatní zemědělské škůdce.

V tomto a v následujícím období byl nejvýznamnější vědeckou osobností působící na Slovensku již zmíněný lékař a přírodovědec Karol Jozef Brancsik (1842–1915; obr. 4). Věnoval se broukům, rovnokřídlým, stejnokřídlým, blanokřídlým, dvoukřídlým, blechám, ale i měkkýšům a botanice. Jeho sbírka obsahovala 150 tisíc jedinců hmyzu a okolo 100 tisíc měkkýšů. Zkoumal faunu i flóru Trenčínské župy – přispíval do ročenek přírodovědného spolku (jehož byl tajemníkem a posléze předsedou) i muzea této župy, jeho herbář obsahoval 7 500 položek z tohoto regionu (známý slovenský botanik Jozef Ludovít Holuby po něm pojmenoval máchelku *Leontodon brancsiki*). Jedinou svou knihu K. J. Brancsik věnoval broukům Štýrska, publikoval také v odborných časopisech v Německu, ve Vídni a v Budapešti. Patřil k členům Uherské přírodovědné společnosti a byl dopisujícím členem Španělské přírodovědné společnosti v Madridu.

Období mezi lety 1884 a 1918

V r. 1884 výše uvedený G. Horváth začal vydávat entomologický časopis Rovartani Lapok, který se později stal oficiální tiskovinou Uherské entomologické společnosti, vzniklé r. 1910 (první předseda G. Horváth).

Za vyvrcholení dobového faunistického výzkumu Uherska můžeme považovat dílo Fauna Regni Hungariae, které vycházelo z podnětu G. Horvátha k oslavám tisíceletí příchodu Maďarů do Evropy, v edici Uherské přírodovědné společnosti. Obsahuje údaje o fauně prakticky všech živočišných skupin. Hlavním redaktorem byl Jozef Paszlavszky, ediční radu vedl entomolog J. Frivaldszky. Některé skupiny hmyzu vyšly samostatně (např. motýli, dvoukřídlí,

rovnokřídlí), souborný díl věnovaný členovcům byl vydán v r. 1900. Uhersko se tak zařadilo mezi nemnoho zemí, které měly svou faunu kompletně zpracovanou a přes různé nedostatky patří toto dílo k základním souborným faunistickým pracím o Maďarsku, Slovensku, Zakarpatsku, Sedmihradsku, Vojvodině a Chorvatsku.

V druhé polovině 19. stol. navštívili Slovensko různí významní zahraniční entomologové, kteří zveřejnili výsledky svých cest zaměřených hlavně na Tatry a mnohdy popsali nové druhy hmyzu ze slovenského území. Např. rakouský entomolog Ludwig Miller (1820–97) popsal 6 druhů brouků (střevlíky *Nebria tatrica*, *Pterostichus blandulus*, *Trechus micropthalmus*, drabčička *Homalota apicola*, nosatce *Otiorrhynchus graniventris* a *O. alpigradus*). Na Slovensku bádali i jeden z nejvýznamnějších evropských koleopterologů, rakouský Němec a rodák z Moravy Edmund Reitter (1845–1920), rovněž další němečtí badatelé jako Arthur von Rottenberg (1843–75), Hellmuth von Kiesenwetter (1820–80) nebo Richard Scholz (1866–1935), a také polští entomologové studující Babí horu, Pieniny a Tatry – Stefan Stobiecki (1859–1944), Maximilian Nowicki (1826–90) či Bolesław Kotula (1849–98).

Období let 1918–40

S rozpadem Rakouska-Uherska a vznikem Československa v r. 1918 končí na Slovensku éra maďarských zoologů, nastupuje příliv českých badatelů a vzniká samostatná slovenská entomologie.

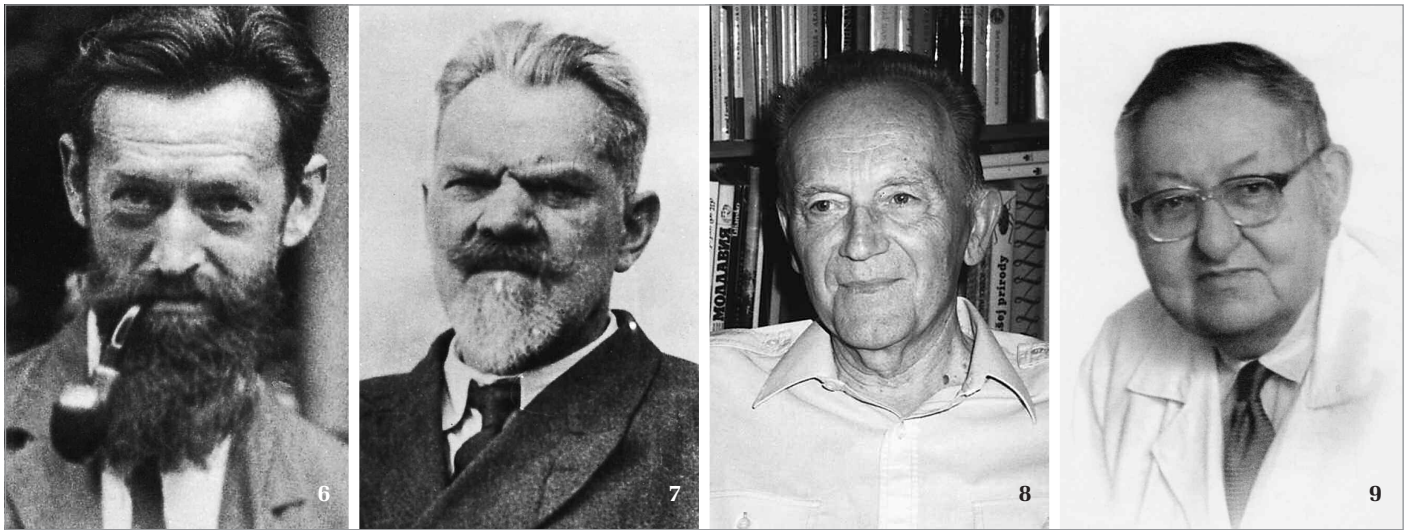
Jednou z prvních popřevratových organizací byla Společnost slovenského vlastivědného muzea (založena r. 1924). Sbírký vzešlé z její činnosti se později staly základem dnešního Přírodovědného ústavu Slovenského národního muzea v Bratislavě. Roku 1926 vznikla v Bratislavě Učená společnost Šafárikova, členěná na společenskovo-vědné a přírodovědné třídy. V její edici vycházely různé biologické práce, např. zmiňovaný Roubalův Katalog (viz dále). V letech 1932–38 existoval v Košicích Přírodovědecký klub a měl i zoologickou sekci.

V letech 1918–39 se na výzkumu Slovenska podíleli někteří členové Československé společnosti entomologické (ČSE, viz Živa 2014, 5: CV–CVI). V r. 1920 např. působilo

na Slovensku 9 členů z celkového počtu 162, začátkem r. 1939 to bylo 17 z 376. Patřil k nim Jan Roubal (1880–1971; obr. 6), jeden z nejlepších znalců československých brouků, entomolog evropského formátu. Narodil se v českých Chudenicích, vystudoval Univerzitu Karlovu v Praze, ale v letech 1919–38 byl ředitelem dívčího gymnázia v Banské Bystrici. Specializoval se hlavně na brouky, do r. 1910 se věnoval i motýlům, od r. 1953 ploštícím. Je autorem více než 300 vědeckých a odborných příspěvků a ze Slovenska popsal mnoho nových taxonů. Svou terénní činností přispěl k poznání fauny brouků hlavně v Nízkých Tatrách, Pieninách, Malých Karpatech, Jurském Šúru nebo na stepních a lesostepních lokalitách v okolí Hronského Beňadiku. Zabýval se problematikou mokřadů, fauny hnízd, půdní fauny, nebo hmyzími společenstvy na trnovníku akátu a hlozích. Jeho nejdůležitější prací je už zmíněný třísvazkový Katalog Coleopter (brouků) Slovenska a Podkarpatska, v němž kriticky zhodnotil dosavadní literární údaje a podal přehled rozšíření druhů v těchto zemích. Z Roubalových taxonomických prací o ploštících dále jmenujme monografii o čeledi kleštankovití (*Corixidae*), zpracoval i některé lokality na Moravě, v Krkonoších a severních Čechách. Jeho sbírka asi 158 tisíc brouků a ploštic je uložena ve Slovenském národním muzeu (SNM) v Bratislavě.

Vladimír Balthasar (1897–1978), původem z Prahy, byl významný entomolog, specialista na listorohé brouky nadčeledi *Scarabaeoidea* a žahadlové blanokřídlé ze skupiny *Aculeata*. Po promoci na Univerzitě Karlově v Praze v r. 1933 nastoupil jako kustod zoologických a botanických sbírek Slovenského vlastivědného muzea v Bratislavě a zároveň pracoval jako asistent na Lékařské fakultě Univerzity Komenského. Na Slovensku působil do r. 1939 (věnoval se i ptačtva a byl konzervátorem ochrany přírodních památek v Podunají). Jeho zásluhou se entomologické sbírky bratislavského muzea staly v té době třetími největšími v Československu.

Václav Machulka (1889–1949), rovněž z Prahy, pracoval v letech 1923–34 ve Vědeckém ústavu zemědělství v Košicích. Zabýval se brouky čeledi *Pselaphidae*

a *Scydmaenidae* (obě skupiny nyní drabčíkovití – *Staphylinidae*), a přispěl k poznání fauny východního Slovenska.

Z nastupující generace entomologů zmíníme právníka, ornitologa a entomologa Valeriána Deptu (1885–1963; obr. 5). Jeho sbírka drabčíkovitých a mrchožroutovitých brouků (*Staphylinidae* a *Silphidae*, asi 22 800 kusů) je uložena v SNM v Bratislavě. V důchodu působil jako technik Výzkumného ústavu agrochemické technologie v Bratislavě, kde řídil chov pokusného hmyzu a spolupracoval při testování insekticidů. Od r. 1926 byl členem ČSE, 1946–51 předsedou entomologické sekce Slovenské přírodovědné společnosti, v letech 1953–57 členem vědecké rady Faunistické laboratoře Slovenské akademie věd.

Lesník a entomolog Karol Kočí (1879 až 1956) byl členem Přírodovědného spolku župy Trenčínské. Sám nepublikoval, ale poskytoval svůj materiál k odbornému zpracování jiným entomologům – jeho sbírku 8 480 brouků nyní mají v SNM v Bratislavě. Na jeho počest byly pojmenovány některé druhy (např. drabčík *Sipalia kocsi*).

Notář Jozef Laco (1872–1941; obr. 7) psal články již do časopisu *Rovartani Lapok*, spolupracoval v Přírodovědném spolku župy Trenčínské s K. J. Brancsikem a patřil k zakladatelům Společnosti slovenského vlastivědného muzea. Uskutečnil také výpravy do Maďarska, Itálie, Jugoslávie a Bulharska. I jeho sbírka brouků (23 650 exemplářů) se nachází v SNM v Bratislavě. Jeho vlastními nákladem vydaná kniha *Chrobákoveda* (1928) obsahuje pokusy o slovenské odborné názvosloví a shrnuje výsledky faunistického výzkumu hlavně z okolí Bolešova, Trenčína a Bratislavy.

Období po r. 1940

Události v letech 1938–39 vedoucí k rozpadu Československa způsobily stagnaci v přírodovědeckém výzkumu Slovenska, i když v r. 1939 vznikl Zoologický ústav na Filozofické fakultě Univerzity Komenského a od r. 1940 na nové Přírodovědecké fakultě UK v Bratislavě (od r. 1952 jako katedra zoologie PŘF UK). Toto pracoviště se stalo místem, z něhož vzešly další generace zoologů a entomologů.

V r. 1940 založil J. Martinko Slovenskou přírodovědnou společnost, která existovala až do r. 1952. Slovenská entomologická společnost vznikla r. 1941 v Žilíně z pod-

nětu několika nadšenců (J. Stanek, A. E. Smutný, J. Zelný), ale činnost ukončila v r. 1945. Po obnovení Československa zde opět působil Československá společnost entomologická. Od r. 1953 existovaly souběžně Československá akademie věd (ČSAV) i Slovenská akademie věd (SAV). Dne 10. května 1957 přípravný výbor v čele s doc. Ladislavem Korbelem založil Československou entomologickou společnost na Slovensku (L. Korbel se stal prvním předsedou), od r. 1968 přejmenovanou na Slovenskou entomologickou společnost při SAV. Ta působí dodnes a má asi 250 členů.

I po druhé světové válce slovenskou entomologii výrazně ovlivňovalo působení českých odborníků, ale zároveň se začínala rozvíjet vlastní vědecká pracoviště. Slovensko se pro svou zoogeografickou jedinečnost stalo středem zájmu mnoha sběratelů hmyzu. Patřil k nim např. Andrej Reiprich (1912–2002), uznávaný lepidopterolog se zaměřením na motýly Slovenské ráje a Spiše. Je autorem monografie *Triedenie motýľov Slovenska podľa hostiteľov (živných rastlín) ich húseníc* (2001).

Rozhodujícím faktorem pro rozvoj moderní entomologie bylo etablování výuky oboru na vysokých školách, hlavně na Přírodovědecké fakultě UK v Bratislavě, Vysoké škole lesnické a dřevařské ve Zvolenu (nyní Technická univerzita) a Vysoké škole zemědělské v Nitře (Slovenská zemědělská univerzita). Aplikovaná entomologie měla zázemí od r. 1955 v Laboratoři ochrany rostlin SAV, později v Ústavu experimentální fytopatologie a entomologie SAV, jehož dlouholetým ředitelem byl doc. Alexander Huba (1920–2008). Těžištěm jeho výzkumu se stala ekologie červců (např. štítěnka zhoubná – *Diaspidiotus perniciosus*) a biologický boj s nimi. Dokázal, že pro prognózu výskytu štítěnky je rozhodující teplota, která podmiňuje vznik a délku diapauzy prvního instaru. Zdůrazňoval, že v té době převládající formy chemické ochrany rostlin by měly být nahrazeny metodami stabilizace potravních řetězců a ekosystémů. Pozornost také věnoval poznatkům v oblasti biologie stresu v přírodě. Po zániku pracoviště přešla část badatelů do Ústavu zoologie SAV, kde se kromě základního entomologického výzkumu (ekologického, hydrobiologického i lékařského zaměření) uplatňuje také aplikovaná entomologie a biotechnologie.

6 Jan Roubal (1880–1971), významný znalec československých brouků

7 Jozef Laco (1872–1941), spoluzakladatel Společnosti slovenského vlastivědného muzea

8 Miroslav Čapek (1927–2008), lesnický entomolog evropského formátu

9 Ilja Okáli (1934–2002), představitel entomologie a muzeologie poválečného období. Snímky z archivu Slovenského národního muzea (obr. 1–7 a 9) a Slovenské entomologické společnosti (obr. 8)

Juraj Čepelák (1917–2000) byl zakladatelem slovenské dipterologické školy, která se rozvíjela za jeho působení na katedře zoologie Agronomické fakulty Vysoké školy zemědělské v Nitře. Věnoval se hlavně dvoukřídlým z podřádu *Brachycera*. Na půdní zoologii (taxonomii a ekologii hmyzenek – *Protura* a chvostoskoků – *Collembola*) se specializoval Josef Nosek (1924–84) z Virologického ústavu SAV v Bratislavě. Mezi osobnostmi lesnické entomologie nelze opomenout Miroslava Čapka (1927 až 2008; obr. 8) a Jana Patočku (1925–2009) z Výzkumného ústavu lesního hospodářství v Banské Štiavnici (nyní Výzkumný lesnický ústav ve Zvolenu). J. Patočka se stal uznávaným odborníkem na larvy a kukly motýlů lesních dřevin, M. Čapek studoval parazitoidy lesního hmyzu a byl světovým odborníkem na lumčíky (*Braconidae*).

Ilja Okáli (1934–2002; obr. 9) představoval jednoho z nejvýznamnějších slovenských entomologů poválečného období. Od r. 1961 až do své smrti pracoval ve Slovenském národním muzeu v Bratislavě, o muzejnictví přednášel i na Univerzitě Komenského. Patřil k funkcionářům slovenských entomologických a zoologických společností. Napsal množství prací o křísech (*Auchenorrhyncha*), ale i o historii zoologie a entomologie.

Osobnostmi z katedry zoologie PŘF Univerzity Komenského v Bratislavě, jako byli Ladislav Korbel (1912–2006), Olga Štepanovičová (1929–2003), Milan Mrciak (1923–75), Bohumír Rosický (1922–2002) nebo Ján Gulička (1925–2009), jsme se zabývali již v minulém čísle *Živy*. V současnosti se entomologie rozvíjí na půdě PŘF Univerzity Komenského, Slovenského národního muzea a Slovenské entomologické společnosti a ústavech SAV, ale i na dalších univerzitách a v regionálních muzeích.

Viliam Stockmann: Dejiny ochrany prírody na Slovensku

Bylo by možné uvést řadu citátů, v nichž slavné osobnosti zdůrazňují význam studia a znalosti dějin lidstva pro úspěšný dnešek i budoucnost. Nejinak je tomu v environmentalistice, kde hraje klíčovou úlohu ochrana přírody – byla vlastně i jejím průkopníkem.

V posledních desetiletích se ve světě věnuje historickému vývoji ochrany přírody značná pozornost. Vyniká zejména Německo. V areálu pamětihodné lokality Drachenfels (první německé přírodní území chráněné státem) sídlí instituce Stiftung Naturschutzgeschichte (Nadace pro dějiny ochrany přírody). Má vlastní muzeum, rozvíjí bohatou výzkumnou, dokumentační a publikační činnost. Ke 100. výročí německé státní ochrany přírody (v r. 1906 byl v Berlíně zřízen úřad pro péči o přírodní památky) vyšel objemný sborník (736 stran), který editovali Hans-Werner Frohn a Friedemann Schmoll, s titulem *Natur und Staat. Staatlicher Naturschutz in Deutschland 1906–2006* (Bundesamt für Naturschutz – Spolkový úřad pro ochranu přírody, Bonn – Bad Godesberg 2006).

K podobné příležitosti, „v predvečer storočnice vzniku štátnej ochrany prírody na Slovensku“, vydali na sklonku r. 2013 podobně objemnou knihu (792 stran) naši východní sousedé a přátelé. Vytvořil ji, na rozdíl od té výše citované německé, jediný autor: Ing. Viliam Stockmann, CSc. (narozen 1942), slovenský lesník a příslušník ochránářské „staré gardy“. Není jeho prvním dílem tohoto zaměření. Ve stejné knižnici Patina mu r. 2011 vyšla publikace 90 rokov štátnej ochrany prírody na Slovensku a ještě dříve ve dvou vydáních (2009, 2010) vyznamenaná biografická encyklopedie *Kto je kto v ochrane prírody Slovenska* (do níž autor zahrnul i na Slovensku angažované Čechy a Moravany).

Jako motto si Viliam Stockmann zvolil citát slovenského historika Lubomíra Lipťáka: „Úlohou historika nie je zatracovať ani vychalovať – ale komentovať.“ Podřídl mu i poněkud neobvyklé uspořádání obsahu celého díla. V chronologickém pořadí podává výběr faktografických údajů o ochránářském dění na území dnešní Slovenské republiky mezi lety 1075 a 2000. Některé zároveň komentuje – většinou dosti opatrně – a stejně rozvážně se vyhýbá hodnocení. Součástí je bohatý obrazový doprovod (ponejvíce fotografie osob a událostí a faksimile důležitých dokumentů). Nevýhodou tohoto uspořádání vidím v krátkodobém „rozškátulkování“ vývoje, které ztěžuje čtenáři udělat si obraz o celkových trendech.

Obsah knihy autor rozčlenil do 7 časových etap: Snahy do r. 1526, Vývoj uvědomělého hnutí do r. 1867, Vývoj legislativy do r. 1918, Státní ochrana přírody v první Československé republice 1918–1939, Ochrana přírody ve Slovenském státu

1939–1945, Ochránářské dění v Československé republice 1945–1992, Ochránářské dění ve Slovenské republice 1992–2000, vznik Štátnej ochrany prírody SR 2000.

První tři etapy jsou pojednány v širším rámci Uherska a Rakouska-Uherska – pochopitelně, Slovensko tehdy patřilo do Horních Uher. Začíná se r. 1075, kdy se v Uhrách objevuje pojem „hájený les“. Tyto oddíly (str. 15–90) podávají přehled „prehistorie“ ochrany přírody, prvních uvědomělých snah i úředních opatření. Z dosud ve světě vydaných pojednání o dějinách ochrany přírody neznám tak obdivuhodně obšírný výčet událostí z těchto etap vývoje oboru. Připomíná mnoho již pozapomenutých skutečností i zajímavých osobností. Objevuje se také údaje z Čech (např. str. 40 – ochrana pralesů, str. 72 – pražský sjezd na ochranu památek v r. 1908, str. 86 – V. sjezd českých přírodopýtců, lékařů a inženýrů 1914).

Zatímco do r. 1900 jsou zaznamenány události jen z vybraných let, v období 1900–2000 se probírá každý rok jednotlivě. Autor tu použil zajímavé (i když nikoli originální) formy – v představeném odstupu s lehkým podtiskem přibližuje každý rok jeho zasazením do rámce aktuálního širšího domácího i mezinárodního dění. K výběru uvedených událostí lze mít výhrady a připomínky, ty však ponechme spíše kvalifikovaným historikům.

Rozhodně bychom však v knize tohoto zaměření očekávali zmínky o významných meznících ve vývoji péče o přírodní a životní prostředí. Ale jejich výběr je zde chudý: pouhých 6 položek! Další informace sice najdeme ve vlastním textu, ale jsou velmi stručné (několik málo řádek) a občas neúplné. Dlouhý by byl výčet těch, jež zůstaly opomenuty – jen namátkou:

1909 první evropské národní parky, 1932 první přeshraniční „mírový národní park“ USA/Kanada, 1968 mezinárodní mezinárodní konference o biosféře v Paříži (za účasti dvou slovenských delegátů), 1970 první Evropský rok ochrany přírody, 1973 zřízení Mezinárodního programu OSN pro životní prostředí UNEP (United Nations Environment Programme), 1988 zahájení Východoevropského programu Mezinárodní unie pro ochranu přírody (IUCN), 1991 světová strategie ochrany přírody *Pečujeme o Zemi* atd.

V této souvislosti považují za jeden z nedostatků díla malou pozornost účasti slovenských ochránců přírody v mezinárodním dění: např. ve Východoevropském komitétu Komise IUCN pro výchovu v letech 1967–90 (na činnosti se podíleli Milan Hirš, Ján Pagáč, Miro Žuffa, Ján Kleinert i jiní) nebo od r. 1995 ve sdružení Planta Europa (Viera Feráková, Tomáš Kušík aj.). Čtenář se nedozví, že se v r. 2000 konal v Ammánu Druhý světový kongres ochrany přírody (na jeho plénu promluvil Miloš Kužvart, tehdejší ministr životního prostředí České republiky, která v tomto roce vstoupila do IUCN jako státní člen) a Slováka Ivana Vološčuka zvolili do nejvyššího orgánu nejvýznamnější světové ochránářské organizace – Rady IUCN. (Také postrádám jakoukoli zmínku o Asociaci karpatských národních parků a chráněných území, kterou právě Ivan Vološčuk v r. 1991 založil a několik let úspěšně řídil.)

Nejvíce uvedených dokumentů a informací, řada z nich zásadního významu, se týká státní ochrany přírody na Slovensku. Kniha končí podrobným přehledem organizační a personální struktury státní ochrany přírody SR na začátku našeho tisíciletí (str. 777–788). Překvapivě málo prostoru bylo věnováno působení dobrovolných ochránců přírody, jejich skupin a organizací; bez náležitosti pozornosti tzv. nevládnímu dění je však každá historie ochrany přírody – slovenskou nevyjímaje – neúplná.

Místy shledáváme určitou nerovnoměrnost v délce a podrobnostech zařazených informací – zejména vzhledem k jejich významu. V rámci r. 1932 se téměř na celé stránce probírá likvidace starého olivovníku v Bratislavě a pouze na 7 řádcích vyhlášení přírodní rezervace v Pieninách: přitom právě díky ní se dnes ve světě rok 1932 uvádí jako historický evropský mezník rozvoje přeshraničních chráněných území. V r. 1994 je vzniku Klubu seniorů ochrany přírody Slovenska věnováno přes půl strany, zahájení významného filmového festivalu *Envirofilm* v Banské Bystrici 7 řádek. Na str. 528–533 se mi zdá nadbytečný výčet článků (ne všech, pouze se vztahem ke Slovensku) ze tří odborných ochránářských periodik, která vycházela v Československu v r. 1974 – a proč právě jen rok 1974?

Pozornost se zaměřuje i na vydávanou literaturu z oboru. (Zřejmě nedopatřením je na str. 580 zásadní dílo *Národní parky, rezervace a jiná chráněná území přírody v Československu* představeno v oddíle Propagační materiály pro ONV – Okresní národní výbory.) Trochu překvapí, že výběr uvádějící i některé průvodce po naučných stezkách a jiné užité brožurky lokálního významu opomíjí třeba pozoruhodné

Rozhovory o ekologii a ochraně přírody od I. Vološčuka a I. Míchala (1991), vysokoškolskou učebnici vědy o ochraně přírody (ekozozologie) M. Lisického (1996) nebo pětidílnou Červenou knihu ČR a SR (1988–99), na níž se podílela řada slovenských odborníků a poslední tři díly dokonce vyšly v nakladatelství Příroda v Bratislavě.

Poněkud kuriózní mi připadají zmínky o oslavách výročí „Vítězného februára“ (str. 439), přípravách na 50. výročí vzniku KSČ (str. 467) a jeho oslavách (str. 484) a dalších tehdejšímu režimu poplatných akcích. Obávám se, že by mohly být chápány spíše jako nostalgická vzpomínka než jako ilustrace tehdejšího dění. Zvlášť když nenajdeme ani slovo o protestech proti špatnému zacházení s přírodou a životním prostředím, jakými byla v r. 1983 zpráva Ekologické sekce při Československé biologické společnosti adresovaná ústředním federálním orgánům ČSSR

nebo r. 1989 akce bratislavské 6. základní organizace Slovenského svazu ochránců přírody a krajiny. (Je také nepochopitelné, že její předseda Mikuláš Huba v knize v přehledu osobností slovenské ochrany přírody chybí!)

Celou knihou defiluje téměř 200 osob se vztahem k ochraně přírody na Slovensku – od krále Bela IV. (1256) až po ministra Ladislava Miklóse (2000). Čechů je mezi nimi 8 – po zásluze nechybějí Karel Domin, Rudolf Maximovič, Jan Svatopluk Procházka ani Jaroslav Veselý. Všichni jsou představeni na fotografiích (někteří ještě i na více či méně vydařených kresbách Jozefa Tatíka) – buď jen s uvedením jména a několika řádky, nebo obsáhlejším biografickým medailonem. Na rozdíl od přístupu některých jiných autorů jsou zde zařazeny i osoby dosud žijící (dokonce mladší než 60 let, jejichž dílo se dosud daleka neuzavřelo). Nicméně další zůstali opomenuti (např. Milič Blahout, Peter

Sabo a Arnold Tóth). Biografické údaje jsou vytištěny na olivově hnědém podtisku; v řadě případů četbu delších medailonů zneprůjemňuje nečistá grafická úprava („přetékání“ textu, i pouze několika málo řádky, přes stránku).

Vzdor výhradám a kritickým připomínkám (mnohé drobné nepřesnosti neuvádím) je třeba vysoce ocenit píli Viliama Stockmanna, s nímž shromáždil takové množství materiálu (nechtě promine, ale spíše než Dějiny bych knihu nazval Materiály k dějinám ochrany přírody na Slovensku), i zájem a péči slovenské státní ochrany přírody o vydávání takové literatury. Zase se objevil obor, v němž jsou bratři Slováci o pěkný krok před námi.

Vydala Štátna ochrana prírody SR, Banská Bystrica, edice Patina 2013, 792 str., barevné a černobílé ilustrace. Cena neuvedena

Ceny Akademie věd ČR za vynikající vědecké výsledky a pro mladé vědce

Ve středu 1. října 2014 předal prof. Ing. Jiří Drahoš, DrSc., dr. h. c., předseda AV ČR, v pražské vile Lanna za přítomnosti ředitelů vědeckých pracovišť AV ČR a dalších významných osobností ceny Akademie věd ČR vynikajícím českým badatelům. Toto prestižní ocenění, spojené s finanční odměnou, je udělováno za ukončené vědecké výsledky excelentního a kvalitního výzkumu orientovaného na společenské priority, které přispívají k prestiži české vědy v mezinárodním srovnání a od jejichž prvního zveřejnění nebo realizace neuplynulo více než pět let. V první kategorii byly oceněny výsledky velkého vědeckého významu, dosažené při řešení vědeckých úkolů i grantových, programových a mezinárodních projektů financovaných AV ČR. Druhá kategorie pak vyzdvihla vynikající výsledky práce mladých vědeckých pracovníků do 35 let.

Cena Akademie věd ČR za dosažené vynikající výsledky velkého vědeckého významu

I. Oblast věd o neživé přírodě

Ocenění převzal RNDr. František Slaniina, CSc. (Fyzikální ústav AV ČR, v. v. i.), za autorskou monografii *Základy modelování v ekonofyzice (Essentials of Econophysics Modelling, Oxford University Press)*. Podarilo se mu vytvořit skutečně klíčovou a ojedinelou knihu zahrnující prakticky vše z historie, ale i z perspektiv modelování v ekonofyzice, dynamicky se rozvíjejícím moderním oboru. Kniha podává přehled o metodách a postupech, které mají svůj původ ve statistické fyzice, teorii kooperativních jevů a škálovacích metodách a používají se při matematickém modelování ekonomických a sociálních jevů.

II. Oblast věd o živé přírodě a chemických věd

Autorský tým z Ústavu molekulární genetiky AV ČR, v. v. i., ve složení: RNDr. Jiří Hejnar, CSc., Mgr. Magda Matoušková, Ph.D., Mgr. Filip Šenigl, Ph.D., Mgr. Kateřina Trejbalová, Ph.D., Ing. Jiří Plachý, CSc., a Mgr. Dalibor Miklík byl oceněn za výsledky týkající se problematiky transkripční regulace retrovirů, retrovirových vektorů a retrotranspozonů. Tým dlouhodobě řeší problematiku epigenetické regulace retrovirů, které se jako proviry včleňují do genomu obratlovců. Středem zájmu se stal rovněž retrovirový gen odpovědný za tvorbu syncytiální vrstvy v placentě (pozoruhodný jev řízený epigeneticky a pravděpodobně i sestřihem, protože se uskutečňuje pouze v placentě). Recentním doplňkem těchto studií je epigenomická charakterizace integračních míst retrovirů, do značné míry rozhodující o expresi provirů. Získáváme tak zajímavé informace i o epigenetické struktuře genomu a jeho fungování.

III. Oblast humanitních a společenských věd

V této oblasti byla cena udělena doc. Karlovi Novotnému, Ph.D., M.A. (Filosofický ústav AV ČR, v. v. i.), za tři monografie: *La genèse d'une hérésie. Monde, corps et histoire dans la pensée de Jan Patočka* (Paříž 2012), *Neue Konzepte der Phänomenalität. Essai zur Subjektivität und Leiblichkeit des Erscheinens* (Würzburg 2012) a *Corporality and Affectivity. Dedicated to Maurice Merleau-Ponty* (editoval s P. Rodrigem, J. Slatmanem a S. Stollerem, Boston–Leiden 2013). K. Novotný je odborníkem na německou a francouzskou fenomenologickou filozofii a světovým znalcem a interpretem myšlení Jana Patočky.

Cena Akademie věd ČR pro mladé vědecké pracovníky do 35 let za vynikající výsledky vědecké práce I. Oblast věd o neživé přírodě

Cenu získal Mgr. Michal Švanda, Ph.D. (Astronomický ústav AV ČR, v. v. i.), za příspěvky k rozvoji helioseismických metod, určených k měření rychlosti plazmatu ve svrchní vrstvě sluneční konvektivní zóny. V současnosti je jediným českým vědcem zabývajícím se helioseismologií, moderní metodou slunečního výzkumu, která umožňuje nahlédnout pod neprůhledný sluneční povrch. Stál u jejího samotného zrodu.

II. Oblast věd o živé přírodě a chemických věd

Laureátem pro tuto oblast se stal Mgr. Jan Vondrák, Ph.D. (Botanický ústav AV ČR, v. v. i.), za fylogenetický přístup k řešení taxonomie kritických skupin lichenizovaných hub. Jeho výzkum ukazuje, že speciace u lišejníků je často podmíněna geografickou i ekologickou vikariací. Na malém území lze najít blízce si příbuzné populace, které jsou už fylogeneticky vyhraněné a reprodukčně dosti izolované. Se spolupracovníky sestavili metodiku pro výzkum fenotypu, v níž standardizovali pojetí více než 100 morfologických znaků i postup při hledání diagnostických znaků. Nyní se zaměřuje na význam mezipopulačního křížení pro vznik nových ekologicky specifických linií lišejníků a na radiace ve fylogenezi určitých skupin ve Středozemí.

III. Oblast humanitních a společenských věd

Cena byla udělena Mgr. Evě Chodějovské (Historický ústav AV ČR, v. v. i.) za *Historický atlas měst České republiky – svazek č. 24: Praha-Smíchov* (Historický ústav, Praha 2013). Výběr nejpodstatnějších kartografických dokumentů přímo ke studované čtvrti doplnila výběrem výřezů z plánů celé Prahy, jejichž dosud neexistující přehled vypracovala. Mnohé dokumenty včetně vedut a fotografií jsou zde v moderní době publikovány poprvé, podařilo se podchytit řadu dokumentů v držení soukromých osob. Vedle systematické heuristiky a výběru dokumentů kladla autorka důraz i na odbornou digitalizaci starých map.

Karel Žák, Martin Majer, Václav Cílek: Český kras. Klíč k české krajině. Skály, voda a čas

Českým krasem se zabývá bohatá literatura jak z různých přírodovědných, převážně geologických oborů, tak z archeologie a historie, nehledě k ochraně přírody, která zde řeší složité střety podmíněné těžbou vápenců i přímým sousedstvím hlavního města. Většina těchto spisů se však zaměřuje na jednotlivé dílčí obory, zatímco souborně se Českému krasu věnuje v podstatě jediná větší obrazová publikace s fotografiemi Karla Kuklíka (Chráněná krajinná oblast Český kras, ČTK – Pressfoto, Praha 1988) se záměrně omezeným průvodním textem – „s minimem odborného výkladu“, jak čteme v předmluvě. Jde jistě o záslužné dílo, nicméně je to právě Český kras, který mezi našimi chráněnými oblastmi zasluhuje odborný výklad na prvním místě. Tento požadavek splňuje nově vyšlé dílo. V tomto směru představuje opravdový přelom v pojetí obdobných publikací.

Autoři textu si vytkli náročný úkol podat o Českém krasu co nejuplněnější údaje

odborného rázu takovým způsobem, aby z nich mohli těžit nejen odborníci, ale i co nejširší okruh zájemců. A to se jim v plné míře podařilo, jak nasvědčují nekonvenční názvy 38 kapitol, které již samy vystihují pestrost a nebývale široký záběr obsahu. Jejich rozmarné titulky, třeba Na březích křídového moře, Když nastaly deště nebo Pod taktovkou velikého plánovače, mohou leckoho uvést do rozpaků, co vlastně mají s Českým krasem společného, ale výstižný a čtivý text obratem prozradí, že v době křídového útvaru moře skutečně zaplavilo celý Český kras, který pohřbilo pod svými nánosy – pískovci a opukami, z jejichž objektů se kras opět vynořil na světlo Boží díky miliony let trvající erozi. Podobně před zhruba 8 tisíci lety skutečně vydatně přšelo, což promočilo i skalní masivy a vedlo k usazení bělavých vápenných sraženin – pěnítců ve vchodech jeskyní a v převisích. A konečně velkorysý plánovači v druhé polovině 20. stol. vybudovali nejen

obří velkolomy, jako Čertovy schody, ale změnili i obhospodařování celé krajiny, která začala zarůstat a měnit svůj ráz.

Jako nejvýznamnější přínos po přírodovědné stránce je třeba uvést údaje v jednotlivých kapitolách dokládající, že opravdu jde o oblast, která si plně zaslouží název kras, i když zvláštního a o to cennějšího druhu. Není tomu tak dávno, kdy řada skeptiků pochybovala o jeho oprávnění.

Autoři se však zdaleka neomezili jen na přírodu, seznamují nás i s lidskými zásahy od pravěku přes počátky české státnosti (kníže Bořivoj na Tetině, smrt sv. Ludmily) až po dopady průmyslu, turistiky a trampingu. Po přečtení této historie se ukáže, že Český kras přes všechny často hrubé zásahy do své přírody i krajinné scenerie zůstal zachován nejen jako jedno z našich přírodně nejbohatších území, které se nadto vyznačuje zvláštní svebytností, již se liší od ostatních středoevropských krasových oblastí, ale i jako krajina, kde příroda dodnes každému nabízí svou krásu a bohatství.

Autorům, jejichž život byl od raného mládí spjat s touto krajinou a kteří jí takto vyjádřili svůj obdiv a dík, můžeme jen ze srdce poblahopřát a poděkovat, že se s námi o tyto hodnoty podělili.

Nakladatelství Academia, Praha 2014, 273 str. Doporučená cena 595 Kč

Miloš Anděra, Jaroslav Červený: Atlas šumavských savců

Snad jen souhrou okolností se objevuje na našem knižním trhu další příručka týkající se přírody Šumavy právě v době, kdy se v médiích tak často přetřásají úvahy o národním parku Šumava, v souvislosti s připravovanou novelou zákona o ochraně přírody v České republice. Jde o další díl oblíbených malých atlasů o přírodě Šumavy, který se tentokrát věnuje nevelké, ale významné skupině savců. Je pokračováním záměru českobudějovického nakladatelství Karmášek – navazuje na trojici podobných publikací o květeně, motýlech a ptácích Šumavy. Savci sice zdaleka nejsou pro běžné návštěvníky parku tak nápadnou skupinou jako ptáci nebo rostliny, a také ne tak početnou, nicméně patří k důležitým obyvatelům regionu a stojí za pozornost i obdivovatelů tohoto přírodovědecky významného území. Ostatně právě poznatky z výzkumu savců, zejména těch drobných – hlodavců, rejsků a netopýrů – v šumavské oblasti podstatně přispěly k dokonalému poznání způsobu života a rozšíření této skupiny na území naší republiky a střední Evropy vůbec. Navíc Šumava patří k posledním souvisle zalesněným regionům střední Evropy představuje jednu z mála oblastí, kde dosud přežívají mnozí velcí savci, šelmy a kopytníci, původně široce rozšíření a v současnosti na většině území vyhubení. Existuje

tedy dost důvodů k tomu, aby se místní lidé i běžní návštěvníci Pošumaví blížili k poznání s historií těch jeho obyvatel, s nimiž se velmi pravděpodobně nesetkají.

Těžiště recenzované publikace tvoří podrobný přehled o všech 67 druzích, které se v oblasti vyskytují (str. 19–157). Poměrně detailní informace jsou přehledně sestaveny na dvojstranách doplněných vždy nejen mapou rozšíření, ale především názornými fotografiemi druhu v přírodním prostředí a často ukázkami typických stanišť nebo i jiných znaků. Takové vybavení obvykle v podobných příručkách chybí. Do těchto dvojstran se kupodivu povedlo shrnout vše potřebné, tedy popis druhu, jeho celkové rozšíření, výskyt na Šumavě, popis stanoviště a způsobu života, zejména jeho potravu, údaje o rozmnožování, návod k pozorování v přírodě i čtvercovou mapu rozšíření druhu v regionu. Protože seznam šumavských savců čítá tři čtvrtiny ze všech žijících na našem území, má čtenář zároveň k dispozici přístupnou a dobře vybavenou pomůcku k poznání skoro celé naší savčí fauny.

Navíc v obecných kapitolách najdeme informace o přírodních poměrech Šumavy a je vzpomenua i zajímavá historie výzkumu savců na Šumavě a další údaje, které bychom jen těžko v tak ucelené podobě někde hledali.

Je pochopitelné, že čtenáře zaujmou především pasáže o velkých šumavských savcích, kteří jinde u nás už nežijí nebo jsou vzácní, ale na Šumavě se s nimi může potkat. Jde o kopytníky (jelena, srnce) či šelmy – lišku, vydru, případně kuny nebo vzácného rysa. S tím atlas počítá, a proto v samostatných kapitolách informuje o výsledcích telemetrického sledování několika větších druhů zvěře (rys, liška, jelen, srnec, prase divoké). To jsou nesmírně zajímavé údaje, které musí ocenit jak běžný turista, tak poučenější zájemce o přírodu, a zvláště o myslivost. Ostatně myslivci tu najdou i zdařilý přehled šumavské myslivecké historie.

Potřebné informace ucelují poznatky o okrajově se vyskytujících a vymizelých savcích (medvěd, kočka divoká, vlk, ale např. také sysel, norek evropský). Co však turista nejvíce ocení, je kapitola Život v ohradách, kde najde poučení i fotografie na Šumavě tradičně chovaného skotu, ovcí a koní, včetně textu o ukázkových chovech pratura, zubra, bizona nebo skotského náhorního skotu. I taková exotická zvířata dnes můžeme spatřit mimo jiné v ohradách kolem Horské Kvildy a většinou návštěvník neví, odkud a proč se na Šumavě vzala.

To vše, včetně přehledu použité literatury a obsáhlého německého resumé obsahuje tato útlá, ale dobře vybavená knížka téměř kapesního formátu, kterou snadno unesete i při potulkách přírodou. Asi tak by měly vypadat další specializované příručky, které se v budoucnu v produkci o našich národních parcích objeví.

Nakladatelství Karmášek, České Budějovice 2014, 216 str. Doporučená cena 350 Kč

Karel Šima, Petr Pabian: Ztracený Humboldtův ráj. Ideologie jednoty výzkumu a výuky ve vysokém školství

Od přelomu 60. a 70. let 20. stol. se moje generace nejprve coby studentský stav, posléze někteří v rolích akademických či univerzitních pracovníků, setkává bez ohledu na právě panující režim se souslovím „propojení výuky a výzkumu“. Periodicky se však vracíme otázníky nad konfrontací reality s idejí reformátora Wilhelma von Humboldta (starší bratr přírodovědce Alexandra von Humboldta), jenž byl zakladatelem berlínské univerzity (1810) nesoucí dnes jeho jméno. Sám jsem se zamýšlel nad současnou podobou vysokoškolských podmínek existence v kolejišti trendů u nás (např. *Nová Přítomnost* 1996, 2: 28–29; *Živa* 2002, 2: XVII–XVIII a 2004, 1: 2–4) v době, kdy tlak na to, co se začalo označovat jako „masifikace“ vysokého školství, narůstal. Určitě lze ocenit, že se po zhruba čtvrtstoletí výkyvů v příslušné legislativě a ve společenské atmosféře objevila souborná studie na téma, které zájímá mladou i starší část populace, pohybující se ve sféře kultury, vědy a vzdělávání.

To, co se přisuzuje Humboldtovi (ve skutečnosti však údajně nejde o jeho originální myšlenku, nýbrž o postoj rodičů se postupně v akademických kulturách během 19. stol.), spočívá v představě o moderní reformované univerzitě postavené na identitě odvozující se z těsného sepětí provozování badatelského výzkumu a výuky (research-teaching). Autoři dovozují, že v průběhu dvou století, kdy vládné hodnotovému a normativnímu prostředí univerzit, ve skutečnosti nikdy tato představa nebyla naplněna: stala se ideologií s prvky utopie. Možná je užitečné to, co autoři udělali na začátku – uvést publikované argumenty v neprospekch možnosti efektivního prolnutí obou funkcí: 1. asymetrie v produktivitě výstupů (měřeno časem) – čas věnovaný výzkumu se projeví pozitivně ve zhodnocení do výstupů, čas věnovaný přípravě a realizaci výuky s její kvalitou a účinností nekoreluje; 2. výuka a věda ladí se zcela kontrastními osobnostními profily (interakce se studujícími a zvládnutí tříštěné pozornosti versus soustředění na promyšlené zpracování a interpretaci dat); 3. minimální spojení výuky a výzkumu umocňuje byrokraticky oddělené financování obou činností, což vychází z výhodnosti separátní podpory těch dobrých ve vědě a oněch přitažlivých coby vyučujících (jakkoli se mohou objevit i tací, kteří kvalitně odvedou obojí, což ovšem neznamená obecnou souvislost mezi oběma činnostmi). Dále autoři v knize probírají pozitivní přístupy k jednotě vědy a výuky a ilustrují je zkušenostmi v nejrůznějších institucích a oblastech. Zmiňují také kritiku jiného okruhu prací, které upozorňují na zjednodušování, na pomíjení řady faktorů, jako jsou vlivy oborové, organizačně-insti-

tucionální nebo metodologické v konkrétní výukové nebo výzkumné praxi.

Poučné pro specialisty kteréhokoli oboru bude pojednání historického kontextu při zrodu a etablování humboldtovské ideje, aspekty reformy a transferu humboldtovské univerzity a zmapování okruhu literatury, zvláště anglosaské, jež problematiku analyzuje. Poněkud paradoxně vynívá (zvláště pro starší část české populace) kapitola nazvaná Humboldt přichází z Kremlu: ideologie jednoty výzkumu

1 Profesor a studenti Mendelovy univerzity v Brně při výzkumu porostů dračince rumělkového (*Dracaena cinnabari*) na ostrově Sokotra. Foto P. Kovář

a výuky v komunistickém Československu. Zdá se, jako by autoři věřili v deklaratorní donekonečna v mnoha stranických dokumentech opakované fráze o neoddělitelnosti výuky a výzkumu. Pamětníci zajisté vzpomenu, že výuka (spíše ideologické školení) byla účelovým nástrojem pro neustálou indoktrinaci jakékoli jiné činnosti „vědeckým světovým názorem“ v souřadnicích marxismu-leninismu. Problémem studie při hodnocení tohoto historického období u nás je, že v literární rešerši narazíme i na západní autory, kteří berou dobové, publikované nebo archivní podklady za seriózní materiál a pojem potěmkinovská věznice možná ani neznají. Citujeme (str. 62): „...komunistické období představuje anomálii v moderním vývoji českého vysokého školství: jediné období pokusu o skutečné spojení vědy a výuky na vysokých školách, na rozdíl od předchozího (Connolly 2000) i následujícího (viz další kapitoly) přehnaného důrazu na vědu na úkor vzdělávání.“ Stejně jako tu nelze brát vážně oficiální vychovatelské pojetí tehdejší „vzdělanosti“, těžko věřit i vědeckosti státního plánu základního výzkumu, který ovšem našťásti poskytoval alespoň nějaký finanční zdroj k provozování vědy, pokud se – podle stupně zpolitizovanosti oborů nebo konkrétních badatelských skupin – skutečně dělala. Tam, kde se našly osobnosti schopné „přikrýt“ tým nebo „formálně odflitovat“ povinnou úlitbu aparátčikům, udržely se oborové školy, aniž by degradace nastala do míry neobnovitelnosti po uvolnění poměrů.

Po r. 1989, jak popisuje další kapitola knihy, nastalo období legislativních i koncepcních kroků „ode zdi ke zdi“ hnané touhou po návratu ke kořenům, ovšem různým podle právě dominujících a střídajících se garnitur. Politické tlaky na masivní vyšší vzdělanost, ekonomické podmínky, proudy a podproudy nebyly ničím podpůrným pro pozvolné znormálníení institucionálního zázemí vědy a výuky a po čtvrtstoletí vyústily do známé aktuální podoby rozporu „mezi slovy a činy“: ideologie jednoty a zároveň vzdalování výzkumu a výuky v nejvyšších patrech vzdělanosti (poslední kapitola studie). Jako vždy zobecnování napříč spektrem oborů a institucí kulhá, takže např. za přírodní vědy ho nelze naplno přijmout – vnitřní rozdíly jsou pestré. Závěr knihy nás může oslovit pravdivým moralismem, že se do nešťastného střetu v konfliktech o vysokoškolské reformy dostává často zjednodušená humboldtovská ideologie a neoliberální koncept excelence a privatizace. Volání po větším rozlišování procesů a cílů vzdělávacího a tvůrčího snažení (i v závislosti na předchozím vývoji teritoria) v zájmu silnější diferenciacie škol vypadá slibně: zdůvodnění má zajisté odbornost objevitelská, odbornost integrující, odbornost aplikující a odbornost ve vzdělávání samém (i za hranic výukových zařízení). Svazek obsahuje soupis citované literatury, blok tabulek a grafů a také věcný rejstřík. Studii lze považovat za inspirativní „rozstřel“ k možná poněkud opožděné debatě nad otázkou „kde se s univerzitou nacházíme a kam jít“.

SLON (Sociologické nakladatelství), Praha 2013, 172 str. Cena 230 Kč